

el-HÂC HAMMÛDE
(الحاج حمودة)Ebû Muhammed
Hammûde b. Abdilaziz et-Tûnisî
(ö. 1202/1788)Tunuslu devlet adamı,
tarihçi ve şair.

İbn Abdülazîz diye tanınan el-Hâc Hammûde'nin hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Tunus'ta doğduğu, Zeytûne Medresesi'nde babasından, ayrıca Hanefî müftüsü Muhammed b. Hüseyin Bayram, Mâlikî müftüsü Muhammed el-Mâkûdî, Kâsım el-Mahcûb ve Şeyh Muhammed gibi âlimlerden ders okuyarak yetiştiği, daha sonra kendisinin de aynı medresede ders verdiği bilinmektedir.

10 Temmuz 1705'te iktidarı ele geçirip Tunus beyi olan Hüseyin b. Ali et-Türkî'nin oğlu Ali Bey (Paşa) zamanında (1759-1782) inşâ divanı reisi (vezir) olarak görev yaptı ve onun takdirini kazandı. Cezayir ve Konstantine şehirlerine elçi olarak gönderildi. 1768'de hacca giden ve oradaki ulemâ ile görüşme fırsatı bulan el-Hâc Hammûde, Ali Bey'in oğlu ve halefi, aynı zamanda kendi öğrencisi olan Hammûde Paşa devrinde de (1782-1814) görevini sürdürdü. el-Hâc Hammûde, kelâm ve fıkıh gibi dinî ilimler yanında şiir ve edebiyatta da temayüz etmiş bir âlimdir.

Eserleri. el-Hâc Hammûde'nin en önemli eseri olan *el-Kitâbü'l-Bâşî (et-Târîhu'l-bâşî)* 1190'da (1776-77) tamamlanmış olup Hafsîler, Dayılar, Murâdîler ve Hüseyinîler'in tarihini ihtiva etmektedir. Özellikle Hüseyin b. Ali devrinin ayrıntılı olarak ele alındığı kitapta siyasî tarih yanında edebî, fıkri, iktisadî, içtimai ve kültürel gelişmelere de yer verilmiştir. Müellif, önceki dönemlerin tarihini yazarken İbn Haldûn, Vezir Serrâc, İbn Ebû Dî-nâr ve diğer bazı müelliflerin eserlerini kaynak olarak kullanmıştır. Kitabın, Oruç Reis ve Barbaros Hayreddin Paşa'nın savaşları hakkındaki bölümü Houdas tarafından yayımlanmıştır (*Chrestomatie maghrébine*, Paris 1891, s. 14-96). Muhammed Mâdûr'un neşrettiği *el-Kitâbü'l-Bâşî*'nin (Tunus 1390/1970), Fransızlar'ın 1770'teki Tunus seferiyle ilgili bölümü Rousseau (Algiers 1849), Murad Bey'in 1112'de (1700) Cezayir ve Konstantine'ye yaptığı seferle ilgili kısmı da J. A. Cherbonneau tarafından Fransızca'ya tercüme edilmiştir (JA [Temmuz 1851], s. 36-55).

el-Hâc Hammûde kelâmıla ilgili olarak *el-Ecvibetü't-tevhîdiyye*'den başka *Risâle fi ba'zî'l-meşâyih* ve *Risâle fi'l-kıble* adlı eserleri de kaleme almış ve Ebû Abdullah es-Senûsî'nin *el-Akîdetü'l-vüşâ (es-Senûsiyyetü'l-vüşâ)* adlı eserine hâşîye yazmıştır (Ahmed Abdüsselâm, s. 291).

BİBLİYOGRAFYA :

A. Rousseau, *Annales tunisiennes*, Algiers-Paris 1864; *Hediyetü'l-ârifin*, I, 338; Hasan Hüsnî Abdülvehhâb, *el-Müntehabâtü't-Tûnisîyye li'n-nâşî'eti'l-medresîyye*, Tunus 1337, s. 155-159; Mahlûf, *Şeceretü'n-nûr*, s. 364; Brockelmann, *GAL*, II, 609; *Suppl.*, II, 688; Kehhâle, *Mu'cemû'l-mü'ellifin*, IV, 82; Zirikî, *el-'Alâm*, II, 282; Fikrî Zekî el-Cezzâr, *Medâhî-lü'l-mü'ellifin ve'l-a'lâmî'l-'Arab hattâ 'âm 1215-1800*, Riyad 1413/1993, II, 952; Ahmed Abdüsselâm, *el-Mü'errihûne't-Tûnisîyyûn* (trc. Ahmed Abdüsselâm - Abdürrezzâk el-Hulevî), Tunus 1993, s. 289-303; René Basset, "el-Hâc Hammûde", *IA*, IV, 231-232; a.m.f., "al-Hâdjî Hammûda", *EP* (İng.), III, 38.

ATILLA ÇETİN

el-HÂC ÖMER
(الحاج عمر)Ömer b. Saîd b. Osmân
el-Fûtî et-Türî el-Kidivî
(ö. 1280/1864)Ticânîyye tarikatı şeyhi,
Batı Afrika'da

Tekrûr İslâm Devleti'nin kurucusu.

1796 veya 1794 yılında Senegal'de Tekrûr (Tukulôr) kavminin yaşadığı Futa Toro'da Podor yakınlarındaki Halvar'da doğdu. Ömer Tâl olarak da tanınır. Kâdiriyye tarikatına mensup olan babası Saîd Osman'dan Kur'an, Arapça ve diğer dinî ilimleri öğrendi. Bölgedeki ilim merkezlerine seyahat ederek çeşitli âlimlerden ders aldı. 1814 yılında bugünkü Gine Devleti'nin Futa Calon bölgesindeki Satina'ya yerleşti. Burada hayatına yön verecek olan tasavvufî düşüncelerini derinleştirmeye çalıştı. Timbo bölgesinde irşad faaliyetinde bulunan Ticânî halifesi Abdülkerîm b. Ahmed en-Nagel'e intisap etti.

Şeyhi Abdülkerîm ile birlikte hacca gitmek isteyen Ömer, kendilerini maddî açıdan destekleyecek zengin bir müslüman bulmak amacıyla Fransızlar'ın hâkimiyetindeki St. Louis kasabasına giderek tüccarlarla görüştü. 1825 yılının son aylarında, aralarında küçük kardeşi ve kendi hanımının da bulunduğu bir grupla birlikte hac maksadıyla yola çıktı. Ancak aniden hastalanıp geri dönmek zorunda kalınca şeyhi ile buluşamadı. Bir süre sonra tekrar yola çıkarak ve onu bulmak için önce Futa Calon'a, oradan da Mâsinâ'nın mer-

kezi Hamdallahi'ye gitti. Ancak Hamdallahi'ye ulaştığında şeyhinin vefat ettiğini ve Hicaz'da yaşayan Şeyh Muhammed el-Gâlî'ye verilmek üzere kendisine bir mektup bıraktığını öğrendi.

el-Hâc Ömer'in başkanlığındaki kervan Bobo Dioulasso yoluyla Yukarı Volta'yı (bugünkü Burkina Faso) ve Kong'u aşarak vardığı Sokoto'da on ay kaldı. Daha sonra Fizan üzerinden Kahire'ye ulaşan el-Hâc Ömer'e maddî destek verildi ve burada resmî makamlar tarafından ağırlandı. 1827'de Mekke'ye vardığında, Ticânîyye tarikatının piri Seyyid Ahmed et-Ticânî'nin otuz yıldan fazla hizmetinde bulunan ve tarikatın Hicaz vekili tayin edilen Şeyh Muhammed el-Gâlî ile buluştu. Haccdan sonra şeyhin ikamet ettiği Medine'ye gittiler. Ertesi yıl ikinci defa hacc ederek tekrar Medine'ye geldi. Bir müddet sonra hanımı ve yeni doğan kızıyla birlikte Kahire'ye gitti. Ardından gerçekleştirdiği Kudüs ve Suriye ziyaretinden sonra Kahire'ye döndü. Kahire'de çeşitli âlimlerle ilmi tartışmalarda bulunan el-Hâc Ömer, 1829 yılında üçüncü defa hacca gittiğinde Şeyh Muhammed el-Gâlî tarafından halife tayin edildi ve Batı Afrika'da irşad faaliyetiy-le görevlendirildi.

el-Hâc Ömer 1830'da Kahire'den ayrılarak Fizan üzerinden Bornu'ya ulaştı. Ancak Kâdiri tarikatına mensup Bornu Emîri Muhammed el-Emîn el-Kanemî onun gelişinden tedirgin olmuştu. Emîr kendisini, muhalif olan Osman b. Fûdî'nin (Osman dan Fodio) oğlu ve halefi Muhammed Bello'nun ajanı olarak görüyordu. İki emîr arasındaki gerginlik, Ömer'in öldürülmesinin düşünülmesine kadar vardı. Volof, Bornu, Mâsinâ ve Segu'da da kendisini öldürmek isteyenler oldu. Bornu, Sokoto, Gobir, Zamfara, Katsina ve Morlar ile Tuaregler'in tamamı Kâdiri tarikatına mensup olduklarından onu bölgelerinde istemiyorlardı. Fakat el-Hâc Ömer Bornu'dan ayrılmaya hazırlanırken emîrin tavrı birden bire değişti ve onunla dost olup, kendisini kızıyla evlendirdi. Ömer bu değişikliğin Ahmed et-Ticânî'nin kerâmeti sayesinde olduğunu kabul etti. Ancak emîr Ticânîliğe karşı olan menfî tavrından vazgeçmedi.

1832 yılı başında daha önce kaldığı Sokoto'ya gelen el-Hâc Ömer, Muhammed Bello'nun himayesini kazandığı gibi emîrin kızı ile, onun ölümünden sonra da diğer kızı ile evlendi. Burada bir yandan tarikatı yaymaya çalışırken bir yandan da devlet idaresinde ve Sokoto ordularıyla savaşlara katılarak askerî konularda tecrü-

be kazandı. Bir müddet sonra da Ticânî hareketinin yaygınlaşmasının ancak fiilî cihadla mümkün olabileceği görüşüne vardı. Emîrin ölümünden bir yıl kadar sonra, muhtemelen iç mücadelelerden uzaklaşmak ve cihad düşüncesini fiiliyata geçirmek için ailesiyle birlikte Sokoto'dan ayrılıp doğduğu topraklara doğru yola çıktı (1838). Sokoto'daki ikameti ona tarikatını yayma, yönetimde tecrübe sahibi olma, bölgedeki fakihlerin cihad ve İslâm devletinin teşkilâtlanması üzerine yazdıklarını okuma imkânı sağladı.

el-Hâc Ömer önce Hamdallahî'ye gidip Şeyh Ahmed'in yanında dokuz ay kaldı. Bu süre içinde kendisine bağlı bir cemaat oluşturdu. Uğradığı yerlerde pek çok kişi kendisine intisap ediyor, maddî iktidar peşinde olduğunu düşünen bazı emîrlere ise onun bölgelerine gelmesinden tedirgin oluyordu. Nitekim Ömer, Nyemina'da Nijer nehrini geçtikten sonra bu emîrlerin kışkırtmasıyla Segu'nun putperest Bambara Kralı tarafından yakalanarak hapse atıldı. Ancak kısa bir süre sonra kral kız kardeşinin tavsiyesine uyarak onu serbest bıraktığı gibi maddî yardımda da bulundu.

Müridleri ve ailesiyle birlikte 1840'ta Futa Calon'daki Timbo'ya giden el-Hâc Ömer, Almami (imam) Yahyâ tarafından pek iyi karşılanmadı. Ömer, Yahyâ'nın ölümünden sonra oğlu Ömer ile yeğeni Ebû Bekir arasında çıkan iktidar kavgasını, idareyi üçer aylık süreler halinde münâvebeli olarak üzerlerine almaları şartıyla yatıştırdı. Fakat kısa zaman sonra Ebû Bekir'in el-Hâc Ömer'e olan yakınlığı sebebiyle Ömer anlaşmayı bozdu. Bunun üzerine el-Hâc Ömer müridleriyle birlikte Timbo yakınlarındaki Cegunko'ya gitti ve bir cami inşa ederek irşad faaliyetine başladı. Buradaki beş yıllık ikameti sırasında bir yandan müridlerinin eğitimiyle uğraşırken bir yandan da daha önce yazmaya başladığı, Ticânîyye tarikatı ve cihad hakkındaki düşüncelerini ihtiva eden *Kitâbü'r-Rimâh* adlı eserini tamamladı (Eylül 1845). el-Hâc Ömer'in ilk askerî harekâtı da Cegunko'ya yerleştiği bu dönemde gerçekleşti.

el-Hâc Ömer, 1846 yılında yeni müridler edinmek ve Batı Afrika'da uyandırdığı tesiri görmek amacıyla Yukarı Senegal'deki Futa Toro'ya doğru yola çıktı. Senegal ile Gambia'yı dolaştı. Uğradığı yerlerde vaazlar vererek müslümanları cihada çağırdığı gibi bölgedeki putperestleri de İslâm'a davet etti. Gambia üzerinden kuzeyde Kayor'a, oradan da kuzeybatıdaki Podor'a ulaşan el-Hâc Ömer'in bu seyahati Senegal'deki müstemlekeci Fransızlar'ı

tedirgin etti. Ömer'in Senegal müstemleke valisiyle görüşerek asayışı ihlâl edecek davranışlardan kaçınacağına dair teminat vermesi Fransızlar'ın endişelerini giderdi. Fransızlar'la mücadele etme zamanının henüz gelmediğine inanan el-Hâc Ömer, önce Batı Afrika'nın putperest halklarını müslümanlaştırmayı, daha sonra da bir İslâm devleti kurmayı planlıyordu. Bu düşüncelerini gerçekleştirebileceği yer olan Futa Toro'ya gelerek bölgedeki tarikat şeyhlerini ve kabile reislerini ziyaret etti. Thiam ve Tall kabilelerini barıştırdı. Binlerce müslümanın âdeta sürgündeki lideri olarak kabul edilmeye başlanması üzerine, bazı husumetlere sebebiyet verebileceği düşüncesiyle altı ay sonra buradan ayrılıp Futa Calon'un doğusunda Tamba kralının kontrolündeki Dingiray'a yerleşti (1848). Kendisiyle birlikte gelenlere "muhâcir", burada kendisine yardımcı olanlara da "ensar" adı vererek buraya yerleşmesine dinî bir mâna kazandırdı. Askerî yerleşime müsait bir yer olan Dingiray'da kaleler ve istihkâmlar inşa ettirerek muhtemel savaflara hazırlanmaya başladılar.

İki yıl kadar süren bu hazırlık döneminin sonu Eylül 1852'de fiilî cihadı başlatma konusunda mânevî işaret aldığını söyleyerek harekete geçti. Müridlerinden oluşturduğu ordunun ilk hedefi Dingiray'ın kuzeyindeki Calonkadugu Krallığı oldu. Tamba Kralı Yimba'nın Dingiray'a saldırması üzerine (Ekim 1852) ona karşılık vererek Tamba'yı kuşattı. Altı ay kadar süren kuşatmadan sonra şehri ele geçirdi ve kralı hâkimiyeti altına aldı. Buraya müslümanları yerleştirdi. Ardından Batı Sudan'a yöneldi. İdarenin el değiştirmesiyle müslümanlar Dingiray'a gelmeye, buradaki putperestler de müslüman olmaya başladılar.

1854 bir cihad yılı oldu; Yelimane, Bamuk ve Farabanna ele geçirildi. el-Hâc Ömer, bir Bambara Krallığı olan Karta'yı mağlûp ederek İslâm devletini kurdu (11 Kasım 1854). Yerli halkın aşırı tepkisine rağmen putları ve bazı tapınakları ortadan kaldırarak camiler inşa ettirdi ve İslâmî kuralları uygulamaya başladı. Aynı yıl Fransızlar'ın St. Louis'den Futa Toro'ya doğru ilerlemeleri üzerine Futa, Trarza, Valato ve Podor'un yerli idarecileri Ömer'le birlikte Fransızlar'a karşı mücadele etmeye başladılar. Bu teşebbüs neticesinde bir ortak ordu oluşturulması kararlaştırılırsa da bu düşünce yerel idarecilerin iktidatlarını kaybetme endişesi yüzünden gerçekleşmedi.

Orta Sudan ile Atlas Okyanusu arasında kalan, ticaret kervanlarının geçtiği bölgedeki Karta'yı ele geçirip bir İslâm devleti kuran el-Hâc Ömer'in Batı Afrika'da güçlü bir müslüman lider olarak ortaya çıkması Fransızlar'ı endişelendirdi. Ömer'in varlığını hem sömürgelerinin geleceği hem de hristiyan misyonerlerinin faaliyetleri açısından tehlikeli görüyorlardı.

el-Hâc Ömer 25.000 kişilik bir ordu ile, bugün Mali Cumhuriyeti'ne ait Medine yerleşim bölgesindeki Fransız Kalesi'ne saldırdı (1857). Ancak Senegal valisinin emrindeki Fransız ordusu yardıma gelince oradan uzaklaşmak zorunda kaldı. Malam'ı almak için yeniden saldırıya geçtiyse de tekrar geri çekildi ve doğuya yöneldi.

Bu cihad hareketleri sırasında Dingiray, Bure, Segu, Karta ve Mâsinâ fethedildi. el-Hâc Ömer, 1856-1859 yılları arasında Fransız karakol ve müstahkem kalelerine hücum ederek zaman zaman başarıları elde etti. 1857'de Fransızlar'ın koruduğu Haso'yu aldıysa da onların üstün savaş gücü karşısında geriledi. Medine'ye yaptığı akınlarda başarısız olunca yeniden teşkilâtlanmak için doğuya doğru çekildi. Fakat Fransızlar bu defa onun çekildiği yerleri ateşe verdiler. el-Hâc Ömer Fransa'dan silâh alamayınca onların Senegal nehri boyunca kurdukları ticaret merkezlerine saldırdı ve St. Louis'deki Fransız sömürgesinde bulunan müslümanları isyana teşvik etti. Fransızlar da Senegal nehri boyunca ileri karakollar kurdular ve Ömer'in muhaliflerine destek verdiler.

1857'den itibaren müslümanların dinî kurumlarına müdahale etmeye başlayan Fransız valisi St. Louis'de dinî eğitim izni kısıtladı ve Fransız okullarına devam etme mecburiyeti getirdi. İslâmî hayata yapılan bu müdahaleden sonra Fransızlar'ı destekleyen bölgenin müslüman idarecilerinden bir kısmı el-Hâc Ömer'in tarafına geçti. Müslüman halk da kendilerine yapılan çağrıya uyarak Fransızlar'ın baskısına rağmen ürünlerini tarlalarda bırakıp göç etti (1859).

1860 yılının ortalarında el-Hâc Ömer'in kuvvetleri Niamina'ya ulaştı. Burada girilen mücadeleden sonra 1861 başlarında bir başka Bambara Krallığı olan Segu'ya girilerek Segu'nun animist krallığı ortadan kaldırıldı. Ancak Mâsinâ Emîri Ahmed, yıllardan beri putperestlere karşı sürdürdüğü mücadeleler sırasında kendisine biat eden bölgelerden birinin de Segu olduğunu belirterek kendi himaye-

sindeki bu bölgeye Ömer'in saldırmasını doğru bulmadı. Bunda tarafların bağlı olduğu tarikatların da etkisi vardı; zira Ömer bir Ticânî şeyhi, Ahmed ise Kâdirî idi.

el-Hâc Ömer 1862'de Mâsinâ'nın merkezi Hamdallahî'yi ele geçirip savaşta ölen Ahmed'in yerine kendisini emîr olarak ilân ettiyse de bölgede asayiş sağlamadı. Hâkim olduğu devletin sınırları güneydeki Dingiray'dan batıdaki Karta'ya, doğuda Segu'ya, oradan Mâsinâ'nın kuzeydoğusundaki Tinbüktü'ye kadar uzanıyordu. Bu arada bölgedeki bazı küçük emirlikler Ömer'e karşı birleşmeye başladılar. Özellikle Tinbüktü'de, başarılarını hazmedemeyen Şeyh Sidi Ahmed el-Bekkay ona karşı oluşan muhalefette etkili rol oynuyordu. 1863'te kendisine karşı geniş bir isyan hareketi başlatılınca el-Hâc Ömer, oğlu Ahmed'i Segu'da bırakarak isyanı bastırmak üzere ordularının başına geçti. Sekiz ay kadar süren bu mücadeleler sırasında en önemli adamlarını kaybetti ve Degembere'de bir mağaraya saklanarak yardım beklemek zorunda kaldı. Ancak mağaranın bulunduğu alan ateşe verince el-Hâc Ömer yanarak öldü (14 Şubat 1864). Bazı müridleri onun ölmediğini, mehdî olarak geri döneceğini ileri sürdüler. Yerine geçen oğlu Ahmed el-Kebîr el-Medenî (Ahmed Tall), bir süre sonra babasının muhalifi Bekkay'ı ortadan kaldırarak Tinbüktü'yü de devletin sınırları içine aldı. el-Hâc Ömer'in kurduğu devlet, Fransızlar'ın 1893-1894 yıllarında bölgeyi ele geçirmesine kadar varlığını sürdürmüştür.

el-Hâc Ömer'in gerçekleştirdiği başarıların ardında halkın Fransızlar'a karşı duyduğu hoşnutsuzluğun payı olmakla birlikte esas olarak Ticânîyye tarikatından kaynaklanan cihad ruhunun ve idarede aristokrasiye meydan vermemesinin etkili olduğu söylenebilir. Ayrıca yoğun şekilde köle ticaretinin yapıldığı bölgede kölelere hürriyet vaad etmesi, özellikle putperestler arasında kendisine karşı teveccühün artmasını sağlamıştır. Bu açıdan onun hareketi, Fransız sömürgeciliğine karşı Batı Afrika'nın hürriyet mücadelesi olarak da değerlendirilmiştir. El-Hâc Ömer'in Batı Sudan'da bir İslâm devleti kurma düşüncesi hemen hemen gerçekleşmiş, ancak bütün Yukarı Senegal'i kaplayan bu mücadele kalıcı bir teşkilatlanmaya dönüşmemiştir.

Kerâmet sahibi bir evliya olduğuna inanılan el-Hâc Ömer'in çok sağlam bir kişiliği vardı. Hz. Peygamber'i ve şeyhi Ahmed

et-Ticânî'yi uyanıkken ve rüyada görebildiğine, muhataplarına mânen etki ederek onları hidayete erştirdiğine dair rivayetler müridleri arasında yaygındır.

Eserleri. el-Hâc Ömer, yoğun mücadelelerle geçen hayatı boyunca aynı zamanda birçok eser telif edebilen ender bir şahsiyettir. Ticânîyye tarikatının âdâbını ve fikhî meseleleri ihtiva eden eserleri, bölgenin Fransızlar tarafından işgal edilmemesinden sonra Paris'e götürülerek Bibliothèque Nationale'e konmuştur (Willis, s. 199-200). Belli başlı eserleri şunlardır: 1. *Tezkiretü'l-müsterşidin ve felâhu't-tâlibîn* (Dakar, ts.). Medine'de 1244 (1828-29) yılında telif edilmiştir. 2. *Tezkiretü'l-gâfilîn*. 1828-1831 yıllarında Medine'de yazılmış olup Arapça tenkitli metni C. Gerresch-Dekais tarafından Fransızca tercümesiyle birlikte yayımlanmıştır ("Tağira al Gâfilîn, ou un aspect pacifique pas connu de la vie d'Al-Hâjî 'Umar", *Bulletin de l'institut fondamental d'Afrique noire*, XXXIX/4 [Dakar 1977], s. 890-930). 3. *Tefsîru Lübâbi't-te'vîl fi me'âni't-tenzîl*. 1245'te (1830) telif edilmiş olup Ali b. Muhammed el-Hâzin'in *Lübâbü't-te'vîl* adlı eserinin şerhidir. 4. *el-Makâşidü's-seniyye li-küllî muvaffak mine'd-du'ât ilâ'llâh mine'r-râ'î ve'r-râ'îyye*. 1251'de (1835) yazılmıştır (Bibliothèque Nationale, MS, Arabe, nr. 5485, 5573, 5605, 5608). 5. *Rimâhu hizbi'r-raḥîm 'alâ nūḥûri hizbi'r-recîm*. 1261 (1845) yılında telif edilen eser, Ali Harâzim'in *Cevâhirü'l-me'ânî ve bulûgu'l-emânî fi feyzi Sidi Ebi'l-'Abbâs et-Ticânî* adlı eseriyle birlikte basılmıştır (Kahire 1310, 1319). 6. *Süyûfü's-sa'îdi'l-mu'tekîdi fi ehli'llâh*. (Bibliothèque Nationale, MS, Arabe, nr. 5401, 5651, 6108) 1262'de (1845) yazılmıştır. 7. *Sefîne-tü's-sa'âde li-ehli'z-ẓu'f ve'n-nicâde* (Bibliothèque Nationale, MS, Arabe, nr. 5485). 1268'de (1852) kaleme alınan eser, Endülüslü mutasavvıf Ebû Zeyd Abdurrahman b. Ahmed el-Fâzâzî'nin *el-Ḳaşâ'idü'l-işrîniyye fi medhi Seyyidinâ Muḥammed* adlı eserinin şerhidir. 8. *Risâle ilâ Muḥammed el-Kânemî* (Bibliothèque Nationale, MS, Arabe, nr. 5693). 9. *Şerḥu Levâḳihî'l-envâr fi ṭabaḳâti'l-aḫyâr*. (Bibliothèque Nationale, MS, Arabe, nr. 5681). Abdülvehhâb eş-Şa'rânî'nin eserinin şerhidir. 10. *Beyân mâ vaka'a*. S. M. Mahibou ve J. L. Triaud tarafından üzerinde geniş bir araştırma yapılarak Arapça aslı ve Fransızca tercümesiyle birlikte yayımlanmıştır (*Voilà ce qui est arrivé*, Paris 1983). 11. *Ḳaşâ'id* (Bibliothèque

Nationale, MS, Arabe, nr. 5432, 5684). 12. *Hâdiyetü'l-müznibîn ilâ keyfiyyeti'l-ḥalâş min ḥuḳûḳi'llâh* (Bibliothèque Nationale, MS, Arabe, nr. 5573). 13. *Ec-vibetü mesâ'il*. (Bibliothèque Nationale, MS, Arabe, nr. 5559, 5608, 5716). Çeşitli meselelere dair görüşlerini ihtiva eden eser bir müridi tarafından düzenlenmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

el-Hâc Ömer el-Fütî, *Beyân mâ vaka'a* : *Voilà ce qui est arrivé* (trc. Sidi Mohammed Mahibou - Jean - Louis Triaud), Paris 1983; P. Marty, *Etudes sur l'Islam au Sénégal*, Paris 1917, I, 81-90; J. S. Trimingham, *Islam in West Africa*, Oxford 1959, s. 97-98; a.mlf., *A History of Islam in West Africa*, Oxford 1970, s. 160-165; Jamil M. Abun-Nasr, *The Tijaniyya A Sufi Order in the Modern World*, London 1965, s. 106-128; A. S. Kanya-forstner, *The Conquest of the Western Sudan*, Cambridge 1969, s. 52-79; C. Moussa Kamara, *La vie d'el Hadji Omar*, Dakar 1975; B. G. Martin, *Muslim Brotherhoods in Nineteenth - Century Africa*, Cambridge 1978, s. 68-98; a.mlf., "Notes sur l'origine de la tariqa des Tiğaniyye et sur les débuts d'al-Hâğğ Umar", *REI*, XXXVII/12 (1969), s. 267-290; J. R. Willis, "The Writings of al-Hâjî Umar al-Fütî and Shaykh Mukhtâr b. Wadî'at Allah: Literary Themes, Sources and Influence", *Studies in West African Islamic History*, London 1979, s. 177-210; a.mlf., *In the Path of Allah: The Passion of al-Hâjî 'Umar*, London 1989; a.mlf., "Umar Tal", *The Oxford Encyclopedia of the Modern Islamic World*, Oxford 1995, IV, 265-266; P. B. Clarke, *West Africa and Islam*, London 1982, s. 131-137; L. Brenner, *West African Sufi*, London 1984, s. 18-23, 50-52, 66-70; M. Hiskett, *The Development of Islam in the West Africa*, London 1984, s. 227-233; D. Robinson, *La guerre sainte d'Al-Hâjî Umar*, Paris 1988; a.mlf., "Umar Tal", *ER*, XV, 122-123; J. Jolly, *Histoire du continent africain*, Paris 1989, I, 175-176; M. R. Lipschutz - R. K. Rasmussen, *Dictionary of African Historical Biography*, London 1989, s. 240-241; *General History of Africa VI* (ed. J. F. Ade Ajayi), California 1989, s. 611-635, 643-652; E. Fallot, "Le Senegal: (2) la lutte contre El Hadj Omar", *Bulletin de la société de géographie de Marseille*, VI, Marseille 1882, s. 227-238; J. Salenc, "La vie d'Al Hadj Omar, traduction d'un manuscrit arabe de la zaouia tidjaniya Fez", *Bulletin du comité d'études historiques et scientifiques de l'Afrique occidentale française*, Paris 1918, s. 405-431; H. Monit, "Al-Hâjî Umar, mission et guerre sainte en Afrique occidentale", *Les africains*, II, Paris 1978, s. 239-261; J. Hunwick, "In the Path of Allah, The Passion of al-Hâjî Umar. An Essay into the Nature of Charisma in Islam", *IJMES*, XXIII/ 4 (1991), s. 672-676; a.mlf., "Sufism and the Study of Islam in West Africa: The Case of Al-Hâjî Umar", *Isl.*, LXXI/2 (1994), s. 308-328; J. C. Froelich, "al-Hâğğ 'Umar", *EP*² (Ing.), III, 38-39; a.mlf., "Ḥamâliyya", a.e., III, 107-108; M. Delafosse, "Tekrûr", *IA*, XII/1, s. 143-144.

